

ДЕСЕТИ ФОРУМ „БЪЛГАРСКА ГРАМАТИКА“ ФЕНОМЕНЪТ УСТНА РЕЧ¹

На 20 и 21 октомври 2023 г. в София се състоя Десетият форум „Българска граматика“ на тема „Феноменът *устна реч*“. Форумът бе организиран от Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българската академия на науките и Катедрата по български език на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ и бе посветен на един от най-големите български езиковеди на нашето съвремие – чл.-кор. проф. д-р Тодор Бояджиев.

Десетият форум „Българска граматика“ бе официално открит от проф. д-р Светла Коева (ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН), след което бяха поднесени приветствия от доц. д.ф.н. Константин Куцаров (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“), проф. д-р Мария Илиева (Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“), доц. д-р Красимира Александрова (Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“), проф. д-р Гергана Дачева (Софийски университет „Св. Климент Охридски“), проф. д.ф.н. Магдалена Панайотова (Югозападен университет „Неофит Рилски“), проф. д-р Димитър Попов (Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“) и проф. д-р Лучия Антонова-Василева (Институт за български език „Проф. Лю-

бомир Андрейчин“, Българска академия на науките).

Работата през първия ден на форума беше организирана в три секции. Първата секция беше председателствана от Светла Коева и включваше четири пленарни доклада. Първият от тях беше докладът на Димитър Попов (ШУ „Епископ Константин Преславски“) на тема *Реч и речезнание – предмет и опит за описание на науката*. В своето изложение той акцентира върху факта, че акустичната и перцептивно-слуховата *континуалност* на речта се е превърнала в крайъгълен камък за описание на процеса на протичане на речта във времето при решаването на множество практически задачи. Затова според него става логична и необходима задачата за разработване на специална отделна комплексна наука, която да носи названието *речезнание*.

Вторият пленарен доклад с автори Бистра Андреева (Университет на Саарланд) и Снежина Димитрова (СУ „Св. Климент Охридски“) бе на тема *Вариативност при реализацията на българска интонация*. Те представиха интонационната фонология на съвременния български книжовен език (СБКЕ), както и системата за интонационна транскрипция BG_ToVI, като обърнаха внимание на

¹ Десетият форум „Българска граматика“ е осъществен с финансовата подкрепа на МОН, Договор № КП-06-МНФ/26 от 08.08.2023 г.

това, че при реализацията на акцентите често се наблюдава нестабилно синхронизиране на тоналния таргет с границите на лексикално ударената сричка. Според тази вариативност се дължи както на специфични за говорещия речеви стратегии, така и на позицията на ударената сричката в изречението.

Докладът на Милен Томов (Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българска академия на науките) *Осъзнавани и неосъзнавани правоговорни проблеми (от перспективата на езиковото консултиране)* разглеждаше проблема за осъзнаваните и неосъзнаваните правоговорни грешки. Темата бе разглеждана от гледна точка на езиковото консултиране, като докладът представи резултатите от изследване, направено на базата на запитванията към Службата за езикови справки и консултации, свързани с правоговорни проблеми. Беше обърнато специално внимание на различните начини, по които се реагира на осъзнаваните правоговорни проблеми – било чрез конкретно запитване, породено от възникнало колебание, или чрез изразяване на критично отношение към дадено правоговорно явление.

Последният пленарен доклад с автор Лучия Антонова (Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българска академия на науките) бе на тема *Данни за редукцията на гласните в българския език от българските териториални диалекти*. В него бяха представени данни за редукцията на широките гласни в тесни в основните типове български диалекти, като едновременно с това бяха коментирани и случаните на т.нар. акавизъм, чиито прояви според авторката също се свързват с наличието на ударение и с влиянието му на опозицията широки ~ тесни гласни и съответно на гласните, свързани в корелативно противопоставяне в тази опозиция.

С доклада на Лучия Антонова и последвалата дискусия приключи работата в първата секция на форума.

Втората и третата сесия включваха по шест доклада. Председател на втората секция бе Руска Станчева. Работата в тази секция започна с представянето на Кра-симира Алексова (СУ „Св. Климент Охридски“) на тема *Перцепцията на аористни форми с тематична гласна -а- вместо -о-*. Докладът разглеждаше резултатите от непредставително анкетно проучване на перцепцията на тези форми и проверяваше хипотезата, че успешността на откриване на този тип грешки в устната реч е зависима от т.нар. перцептуален стил.

Въпросът за редукцията на неударените гласни в съвременния български книжовен език с оглед на съпоставката между общоприети възгледи и корпусни данни бе разглеждан от Митко Събев (Университет на Саарланд) и Бистра Андреева (от същия университет). Те представиха ново изследване, в което са анализирани 11 615 гласни, реализирани от 140 информанти, от речевия корпус VulPhonC. Изводът, до който стигат двамата автори, е, че не се наблюдава разширяване на неударените тесни гласни, че няма разлика между гласните в първа предударена и други неударени позиции и че настъпва пълна неутрализация на гласните в двойките /a-ʏ/ и /ɔ-ʉ/, като /a/ и /ɔ/ се стесняват съответно до [ʏ] и [ʉ] в неударено положение. Едновременно с това /ɛ-i/ остават спектрално разграничени извън ударение.

Третият доклад *Не какъв да е мелодичен контур: влияние на прозодията върху семантиката на неопределителните местоимения от типа който* и да е с автори Деница Димитрова и Ласка Ласкова (СУ „Св. Климент Охридски“) разгледа въпроса за влиянието на емфатичното ударение върху семантиката на неопределителните местоимения (НМ) от типа *който* и да е.

Докладът на Биляна Радева-Гезенчова (СУ „Св. Климент Охридски“) бе на тема *Подчинените подложни изречения в рекламната комуникация*. Вниманието на авторката бе насочено към

подчинените подложни изречения, въведени със съюза *да*, в опит да отговори на въпроса какво определя позицията на подчиненото подложно изречения спрямо главното.

Красимира Петрова (СУ „Св. Климент Охридски“) в доклада си на тема *Вокални жестове и междуметия като част от речевия портрет на персонажите в български анимационни филми* представи първоначалните си идеи за многоаспектен анализ на вокални жестове (като обозначение на физиологична реакция) и междуметия (като двупланови езикови знаци) в българския език върху материал от български анимационни филми („Тримата глупаци“ на Д. Донев). Според застъпването от нея мнение интонационното оформление, жестовият съпровод, контекстът и ситуационната обусловеност помагат за идентифицирането на значението и снемането на многозначността на вокалните жестове.

Последният доклад в тази секция бе посветен на въпроса за когнитивните аспекти на метафорите в съвременните български политически речи. Жанета Андреева (ШУ „Епископ Константин Преславски“) проследи две страни от проявлението на когнитивните метафори като комуникативен механизъм в съвременния български политически дискурс: реторичните аспекти на българската политическа комуникация; езиково-комуникативните особености на когнитивните метафори в политическата реч, чрез които те функционират като механизъм за взаимодействие между отделните страни на политическия дискурс. Във връзка с това бяха определени няколко специфични черти на националния политически дискурс.

С доклада на Жанета Андреева и кратка дискусия след това приключи работата в секцията.

Третата секция бе председателствана от Васил Райнов и бе открита с доклада на Ирина Седакова (Институт по славянознание при Руската академия на науките). Авторката разгледа въпроса

за руско-българските паралели при превода на лексика със значение ‘разделяне’ (върху материали от паралелен двуезичен корпус). Нейната цел бе да верифицира резултатите на авторските изследвания на семантиката, семиотиката и прагматиката на лексиката със значението ‘раздяла’ по материалите на руско-българския паралелен корпус. Изводът, до който И. Седакова стига, е, че се потвърждава мнението, че най-честата и трайна двойка са руските деривати от *sta-* и българските думи от *děl-*.

Докладът на Юлияна Стоянова (СУ „Св. Климент Охридски“) на тема *Фонологични процеси в усвояването на плавните съгласни р и л от деца, овладяващи славянски езици (по данни на проф. д-р Иван Георгов и съвременни данни)* представи фонологичните процеси при овладяването на ликвидните съгласни *л* и *р* в ранната детска възраст (до 3 години) от деца, усвояващи славянски езици. Изводите, до които авторката стига, са, че има две основни стратегии в овладяването на вибрантната съгласна *р* (г) от деца, говорещи трите славянски езика, и че има доминираща елизия на *р* наред с ограничени случаи на субституция посредством *л* и/или *й*.

Владимир Найденов (СУ „Св. Климент Охридски“) представи доклад на тема *За употребата на знаци за съгласна j и палатализация при предаването на шведски имена на български език: предписания и фактически тенденции в преводаческата практика*, като обект на внимание беше вариацията в употребата на знаци, обозначаващи съгласна /j/ и палатализираност (<й>, <ь>, <ю> и <я>) в транскрипции на шведски имена на български. Беше предложена съпоставка между транскрипцията на тези имена, направена според публикуваните от 70-те години на ХХ в. насам предписания за транскрипция от шведски език, и реалната преводаческа практика, наблюдавана в издания от края на 60-те години досега.

Докладът на Георги Жечев (СУ „Св. Климент Охридски“) бе посветен на конфликтните зони между писмена норма и устна реч във френския език и свързаните с тях проблеми при преподаването на френско произношение на българи. Според него две фонетични явления (лизон и френско шва) се очертават като конфликтни зони между писмена норма и устна реч при фонетична реализация на графичните елементи от правописната система.

Биляна Мартиновска (Лундски университет, Швеция) представи доклад на тема *Език, култура и дейност: съпоставително изследване на български и шведски говорен език*. В разработката си авторката изследва езикови различия и прилики на разговорния български и шведски език и предлага методи за изследване на влиянието на дейността, езика и културата върху общуването. Въз основа на наблюденията си тя стига до извода, че факторът *дейност* има най-силно въздействие върху директното общуване на живо.

Последният доклад от тази секция, с което приключи работата през първия ден, беше докладът на Катя Исса (Университет по архитектура, строителството и геодезия). Авторката беше насочила вниманието си върху елизии в устната реч и тяхното отражение върху българския език на едно второ поколение емигранти. Тя стига до извода, че в речта на първото поколение преобладават множество елизии, в някои думи безизключително, и тези думи се възприемат от децата (второто поколение), родени в чужбина или заминали като много малки със семействата си, като единствен („правилен“) вариант при изговор, докато в речта на второто поколение емигранти са установени интерференции от морфологичен, синтактичен, стилистичен и фонетичен характер.

Председател на първата секция от втория ден на форума беше Татяна Александрова. С интерес беше посрещнат докладът на Евелина Григорова (Josefinum KJF, Германия) на тема *За*

някои разстройства на детската реч: ранен детски аутизъм, вербална диспраксия на развитието, фетален алкохолен синдром. Авторката представи модела на комуникативната верига, като посочи, че опростената му форма включва адресант (кодирание) → послание/шум → (декодирание) → адресат. Тя разгледа накратко някои сериозни проблеми в комуникацията, дължащи се на дълбинни разстройства на развитието като ранен детски аутизъм, вербална диспраксия на развитието и фетален алкохолен синдром, като очерта в най-общи линии и връзката между неврологични находки и разглежданите нарушения.

Централна тема в доклада на Силвана Пунишич, Славица Максимович и Ивана Станкович (Институт за развитие на жизнените дейности и Институт за експериментална фонетика и речева патология, Белград, Сърбия) на тема *Перцептивно възприятие на дължината при сръбските африкати и фрикативи* беше определянето на типичните/атипичните граници при идентификация на вероятността на перцептивно разпознаване. Авторският колектив представи проведения от тях експеримент и получените резултати, които сочат, че удължаването на звуковете често води до отклонения в артикулацията.

Мария Воейкова (Институт за лингвистични изследвания, Руска академия на науките) представи доклада си на тема *Активни деривационни процеси при съществителните в руската реч, насочената към децата*, чиято основна част беше съсредоточена върху богатия набор от продуктивни словообразователни модели, които се използват в неформалната реч, адресирана към деца, роднини и приятели или към животни. Тя разгледа най-разпространените модели в речта, насочена към децата, като деминутивите (*книжка, песенка*) и хипокористиките (*Саша, Наташа*) и представи проведен от нея експеримент. В заключение М. Воейкова отбеляза, че би било интересно да

се сравнят съотношенията, наблюдавани в руския език, със същите в българския, тъй като именно в областта на използването на деминутивите в речта на възрастните се забелязват съществени различия между езиците.

Белка Попова (ШУ „Епископ Константин Преславски“) изнесе доклад на тема *Колекция с българска детска реч в термините на корпусната лингвистика*, който беше фокусиран върху възможностите за приложение на корпусната лингвистика при изследването на речевото взаимодействие *дете – възрастен*. Вниманието беше насочено към автоматизираната компютъризирана система за обмен на езикови данни CHILDES. Авторката подчерта, че CHILDES осигурява условия за по-голяма прецизност при събирането, транскрибирането и кодирането на данните, а също така и при автоматизирането на анализа на големи количества разговорен материал, което разширява значимо емпиричната база, върху която се строят новите теории.

Докладът на Йовка Тишева и Марина Джонова (СУ „Св. Климент Охридски“) на тема *Комуникативно взаимодействие в интервюто* изследва диалогичното взаимодействие в рамките на медийното интервю. Според авторките от формална гледна точка репликата стимул може да се реализира като въпросително, повелително или съобщително изказване или комбинация от два формални типа изказване. В комуникативно отношение и трите типа изказвания имат директивна илокутивна цел, както показва реакцията на събеседника. Изводите им бяха обосновани с помощта на актуални данни от медийната реч.

Верка Сашева (Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“) представи доклада си *ДА или НЕ в разговорната реч (или за отрицанието и потвърждението в разговорната реч и за функциите на частиците ДА и НЕ)*, в който тя обърна специално внимание както на конкуренцията между *да* и *не*, така и на

конкуренцията между тези частици и други разговорни средства – междуметия, частици и местоименни наречия. В Сашева постави акцент и върху прагматичната функция на частиците, като не пренебрегна и тяхното модално значение. В заключение бяха направени изводи върху значението на двете частици и коя от тях има по-голямо функционално-семантично разнообразие в разговорния дискурс.

Радослав Цонев (Югозападен университет „Неофит Рилски“) изнесе доклада си на тема *За характерните черти на българския разговорен синтаксис*, като представи някои от най-специфичните особености на синтаксиса на българската разговорна реч: особените синтактични конструкции, които възникват в неофициалното общуване (повторителни, елиптични, реконструкции, хипербати, анаколуги и др.), по-различния словоред, специфичната употреба на съчинителните и подчинителните конектори (дефинирани в синтактичната литература като разговорни), честото наличие на асиндетизъм (безсъюзно свързване на отделните елементи в изказа и на различните изказвания), конкуренцията между паратаксиса и хипотаксиса, пораждаща се в разговора и т.н. Авторът обърна внимание на факта, че всички тези характерни черти ярко отличават разговорния синтаксис от синтаксиса на българския книжовен (нормативен) език.

Следващата секция беше председателствана от Красимира Алексова и започна с доклада на Мариета Цветкова (Нов български университет) на тема *За някои трайно очертаващи се тенденции в българската разговорна реч и в речта на медиите през последните 10 години*. Авторката изведе като трайни три основни тенденции в българската разговорна реч. Първата е свързана с промени в употребата на глаголи, състоящи се в: а) роене на глаголи, получени от имена, в т.ч. от чужди думи, и б) стремеж към кондензиране на израза чрез изпускане на: глагола *карам/предизвиквам*, на възвратната частица *се* и

на някои предлози, с които се употребяват определени глаголи. Като втора устойчива разговорна тенденция бе изведено разколебаването на *учтивата форма*. Третата разговорна тенденция според авторката е свързана с употребата на два типа кратки устойчиви фрази/клишета, представляващи схеми/конструкции с един или два постоянни компонента и една или две вариативни, сменящи се съставки.

С доклада си на тема *Употребата на възвратните притежателни местоимения свой, си в устната форма на българския книжовен език* Татяна Александрова (ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН) постави акцент върху актуални нормативни проблеми, свързани с употребата на възвратните притежателни местоимения *свой, си* в устната форма на българския език. Вниманието беше насочено не към тривиални случаи на употреба на притежателни вместо възвратни притежателни местоимения, които се дължат на невладеење на правилото, а обратното – към употреба на възвратни притежателни вместо притежателни местоимения. Авторката обърна внимание на конкуренцията между двата типа местоимения и посочи причините за грешките и колебанията в устната книжовна реч, които могат да бъдат от семантичен, прагматичен и формален характер.

Силвия Коева (Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“) представи доклада си със заглавие *Интонационните паузи в речта на телевизионните водещи. Прагматични аспекти*, в който установява нарушения на законностите при употребата на интонационните паузи в българския медиен дискурс, и по-конкретно – в речта на телевизионните водещи, като с това коментира и сполучливото използване на паузите. Обект на изследване на Силвия Коева са видеоматериали, излъчени по телевизиите БиТиВи и Нова телевизия. Изводите отразяват спецификите на говоренето в медийния дискурс, характерни за интервюто и новинарските емисии.

Красилина Колева-Костова и Христиана Кръстева (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“) представиха изследването си, чийто предмет са интонационните особености и ударението на прости двусъставни изречения, които са ексцерпирани от българската литература. С помощта на програмите за акустичен анализ екипът прави наблюдения над интонационните контури на простото изречение с цел да се обобщи как специфично се учленяват сказуемото и неговият външен аргумент. Разгледани бяха и интонационните характеристики на предикативното ядро при различен словоред (SVO, SOV, VSO пр.).

Седмата секция от форума с председател Йовка Тишева беше открита с доклада на Илияна Гаравалова (ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН) на тема *Тройна показателна местоименна система в диалекта на с. Речане, Призренско*. Авторката си постави за цел да представи организацията и състава на тройната показателна местоименна система в речанския диалект, който бележи западната граница на българското езиково землище. И. Гаравалова посочи също така и причините, довели до ограничаване на ареала на разпространение на тройната парадигма на показателните местоимения и до развой в посока към нейното редуциране до двучленна, с каквато се характеризират днес преобладаващата част от говорите върху нашата езикова територия.

Симеон Стефанов (ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН) изнесе доклада си на тема *Не те чух: опит за обяснение на една глаголна употреба в разговорния български език през призмата на етимологията*, като обясни конкретната глаголна употреба в разговорния език. Въз основа на регистрираните съответствия в славянските езици, на формално-семантичните паралели в по-далечни индоевропейски езици и на един възможен (формално-)семантичен развой авторът изказа предположение за това как се заражда разглежданото значение.

Докладът на Стефка Александрова (ШУ „Епископ Константин Преславски“) на тема *Изразяване на учтивост/неучтивост при поздрав чрез паралингвистични средства* очерта рутинните кинети, с които се осъществява речеви акт поздрав – жестове, мимики, пози. Целта на авторката е да се установи доколко етикетните кинетични знаци служат за изразяване на учтивост/неучтивост при отправяне на поздрав за начало и за край на ежедневното речево общуване. Беше представена част от проведено анкетно проучване, а резултатите от проучването бяха оформени в диаграми, които отразяваха процентното съотношение на отговорите.

Десетият форум *Българска граматика* беше посветен на чл.-кор. проф. Тодор Апостолов Бояджиев и в рамките на последната секция с председател Велка Попова Владимир Жобов (СУ „Св. Климент Охридски“), Димитър Попов

(ШУ „Епископ Константин Преславски“), Анна Чолева-Димитрова и Васил Райнов (ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН) отдадоха почит на големия български езиковед, като припомниха биографични данни от неговия житейски път, отбелязаха приносите и трудовете му, споделиха лични спомени и впечатления.

Форумът бе закрит от проф. Лучия Антонова-Василева, проф. Димитър Попов и проф. Светла Коева, която подчерта, че той е протекъл на много високо ниво, и пожела на участниците отново да се срещнат на следващото издание на Граматичния форум през 2024 година.

Атанаска Атанасова,

Христина Кукова

Институт за български език „Проф.

Любомир Андрейчин“, БАН

бул. Шипченски проход

e-mail: a.atanasova@ibl.bas.bg

e-mail: hristina@dcl.bas.bg